

SKOLASTİK FAİZ YASAĞININ YASAL BOŞLUKLARI VE BORÇLANMA İŞLEMLERİNDE ETKİSİZLEŞMESİ

Dr. Kürşat Haldun AKALIN*

Özet

Skolastik Faiz Yasağının Yasal Boşlukları ve Borçlanma İşlemlerinde Etkisizleşmesi

Skolastikler, Orta Çağların ticari yayılma dönemi boyunca gelişme gösteren iş anlaşmalarının yeni biçimlerini korumak gayesiyle, iş hayatında giderek artan şekilde benimsenen kazanç güdüsüne hazırlıklı olmak için; tefeciliği Tanrı sözüne aykırı bularak bütünüyle reddetmemişlerdi. Böylece tefecilik yasaklanırken, faiz yasal kılınmıştı. Ödemedeki gecikme, zararı karşılamak için en alışılmış bahaneydi. Eğer borçlu sözleşmede anlaşıldığı zamanda borcunu ödemez, ödemeyi geciktirirse, alacaklı bu gecikme dolayısıyla uğradığı gerçek parasal zararını karşılatırma hakkını elde ederdi. Damnum emergens zararın ortaya çıkışı denilen bu ilk durum, bütün otoriteler tarafından kabul edilmişti. İkinci durum ise, lucrum cessans, bir süre paranın sağlayacağı kazançtan yoksun kalınması olarak bilinmekteydi. Lucrum Cessans paranın bir kazanç kaynağı olduğu düşüncesini içermekteydi.

Anahtar Kelimeler: Tefecilik yasağı, Faiz, Paranın üretkenliği

Abstract

The legal loophole and operational ineffectual of the scholastic usury prohibition in the borrowing relations

Scholastics did not deny the usury which was contrary to the word of God, because they aimed to prtect the new form of business contracts and prepared to ready the pursuit of gain which increasingly adopted during the commercial expansion of the Middle Ages. Fort his reason, usury was forbidden, but interest was licit. Delay was the most usual reason for compensation. It was reasonable that if the debtor delayed repayment after the agreed date that the lender should obtain some compensation for a real loss of his money. The first case, known as damnum emergens loss arising, was accepted by most authorities. The second

* Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi.

known as lucrum cessans was mean that profit ceasing. It contained that money could be source of gain.

Keywords: *Usury prohibition, Interest, Money fertility*

1. GİRİŞ

Faizi yasaklayan Orta Çağ Katolikliğine özgü dinsel eğilimin dayandığı temel düşünce, borçlanmanın karşılığında mutlaka bir mal alınacağı saplantısı olmuş, paranın sermayeye dönüşerek üretken ve değerli bir işleve sahip olabileceği asla tahmin edilememiştir. Alınan borç paranın tüketim maddesinin satın alınmasında kullanılacağı esas olduğundan da, tefecilik ile faiz arasında hiç bir ayırım yapılamamıştır. Böylece tefecilik, bütün durumlarda ve her tür uygulaması içinde yasaklanmıştır. Mal satın almak gayesiyle alınan borçtan dolayı ödenilen fazladan miktarın (tefeciliğin), üretilen sahada işletilerek sağlanan kazançtan karşılık verilmesinden (faiz) farklı olabileceği, hiç kimsenin aklına gelememiştir. Faizi, tefecilik olarak görmenin; öyle büyük bir hata olabileceği, asla düşünülmüş değildir. Oysa her koşul altında tefeciliğin yerilmesi kaçınılmaz olduğu halde, iş içinde akıllıca kullanılarak kazancın arttırılması karşılığında ödenmesi gereken faize izin verilmiş olması gerekirdi.

İşe aktarılan paranın sermayeye dönüşerek üretken kılınması, bireysel gayretle birleşerek faizden de daha büyük bir kazanç sunması nedeniyle; faizin serbest bırakılması ve alacaklının sağladığı kazançtan pay almasına izin verilmesi gerekirdi. İş etkinliğinde kullanılan borç paraya faiz verilmesi halinde dahi, tefeciliğin yasaklanmasını zorunlu kılan aynı mantık temelleri üzerine kesinlikle dayanarak, alış verişte adaletin gözetilmesi ve değer eşitliğinin sağlanması ilkelerinin bütünüyle korunması yine mümkün olabilirdi. Alınan belirli bir miktar borç para karşılığında fazladan yapılan her ödeme veya biçilen daha yüksek fiyat tamamıyla haksız ve adaletsiz görülmüştür. Ancak, verdiği parayla işinde yüksek kazanç sağlamasına katkıda bulunduğu borçludan eşit tutardaki alacağını geri alan alacaklının, borç süresi içinde parasından yoksun kalarak daha kötü bir duruma sürüklendiği için, haksızlığa uğratıldığı hiç düşünülmemiştir. Diğer bir deyişle, işe aktarılacak kazanç kaynağı haline dönüştürülen borç paranın, bunu kullanan borçluya özel bir yarar sağlayabileceği ve böylece de bu parayla daha çok para kazanabileceği, asla dikkate alınmamıştır.

2. TEFECİLİK YASAĞINDAN KAÇIŞ YOLLARI

Toplumsal ve ekonomik koşullar değişince, tasarruflar şirketlere aktarılarak her borç borçlanılan tutardan daha yüksek miktarda kazançları kullanıcısına sununca, ticaret ve sanayi kazançlarından farklı olarak çok uzun sürede değer artışına uğrayan toprak haklarının satın alınmasında bile paradan para kazanılınca; Aristo'dan aktarılan paranın kısırlığı görüşü veya para parayı doğuramaz yargısı dayanaklarını kaybetmiştir. Ödenilen her fazlayı tefecilik sayan Platon ile Aristo'dan başlayıp T.Aquinas'a kadar gelen tüm filozof ve ilahiyatçıların delil olarak öne sürdükleri örnekleri tersten okursak, iş etkinliğinde kullanılan paranın; öyle kesenin içinde durduğu gibi durmadığı, elma ağacı gibi meyve verdiği, ağılda kuzulayan koyun gibi arttığı, kısır olmadığı, bir batında yedi yavru yavruleyen en az kedi kadar doğurgan olduğu, süt veren inekten daha fazla verimli hale geldiği vs., fark edilmeye başlanmıştır. Tarımda yeni topraklara açıldıkça veya her ileri teknikle emeğin verimliliği giderek yükseldikçe, alınan her borç giderek daha yüksek kazançları beraberinde getirmiş; böylece kilise hukukçuları da faizi tefecilik ile bir tutan yargılarını terk etmeye ve değişen bu ortama ayak uydurmaya kendilerini zorunlu hissetmişlerdi. (Parks, 2005; 29) Aristo'nun para parayı doğuramaz muhakemesinin yanında adil fiyat anlayışına da dayanan, borç para alışverişinde ödenilen her fazla tutarın tefecilik olarak kınayan kilise hukukunun, trampaya dayanan bu dar anlayışından kurtulmak için, pek çok yol kendiliğinden ortaya çıkmış ve benimsenmiştir.

Paradan kazanç sağlama yasallık kazandıkça da, faiz tutarı peşinen eklenerek senetler düzenlenmiş, daha sonra da, borç parayı daha vermeden önce faizin kabul edildiğini bildiren maddeler yapılan sözleşmelere açıkça girmeye başlamıştır. Önce, borçlunun parayı vadesinde ödememesi halinde, ödünç veren kimseye bir tazminat vermeye razı olunarak, poena conventionalis (cezada uyuşma) kavramı benimsendi. (Noonan, 1957; 308) Satışlarda uygulanan zarara uğrama kuralı parasal borçlanmalarda da aynen işletilerek, borç para veren kimsenin uğrayabileceği zararından dolayı, borcun makul sınırlar içinde biraz yükseltilebileceği çaresi, girişimcilere sağlanan kredilerde de benimsenmiştir. Ayrıca, borç alan kişinin, geri ödemeyi üstlendiği aldığı borç miktarına ilaveten, borç verenin uğrayabileceği her türden zararını da karşılaması gerektiği sonucuna varılmıştır. (Parks, 2005; 22) Katlanılacak olan zararın ölçüsü de, borç aldığı sırada, ödünç para veren kişinin bulunduğu koşul ile bunu geri ödediği

andaki durumunun kıyaslanmasını kapsamaktadır. Diğer bir deyimle, borç para veren kimse, verdiği borç süresi içinde yoksun kaldığı paranın sağlayacağı bu fırsat ve olanakları dolayısıyla, bulunduğu koşullar bakımından bir farklılığa uğramışsa, bunun karşılanması gerektiği uygun bulunmuştur. (Jones, 1989; 54) İşe aktarılarak sermayeye dönüştürülen paranın üretken olabileceği, Orta Çağ koşulları altında pek gözlemlenemediğinden ve para alış verişleri yalnızca mal tüketimi sahasında sınırlandırılmış olduğundan; alınan borcun aynen iadesi esas sayılmıştır. (Jones, 1989; 57)

Ancak paranın sermayeye dönüşmesi ve kazanç sağlanmasıyla birlikte, Orta Çağı karakterize eden bu görüş, geçerliliğini kaybetmiştir. Borcu veren kişinin, bu borçlanma süresince parasından yoksun kalmasına dayanan katlandığı sıkıntılar veya kaçırıldığı fırsatlar dikkate alınmış; parayı kullanan kişinin para sahibine bir karşılık vermesi gerektiği kabul edildiği gibi, belirlenen süre içinde ödenmemesi halinde de alacaklının zarara uğratıldığı eğilimi haklılık kazanmıştır. Böylece, zaman ile para neredeyse özdeş bir hale gelmiş, işletilmeksizin elde tutulan her para adeta zarar nedeni olarak algılanmıştır. Artık, bir gün gibi çok kısa süreler için bile borç anlaşmaları yapılır olmuş, bu süre içinde paranın geri iade edilmemesi halinde alıcıdan ek para talep edilmesi yaygınlık kazanmıştır. (Parks, 2005; 26) Paranın zaman bağlantısı tüccar ve girişimi kesimlerin zihniyet dokusunu oluşturduğu için; borçlanmada süreye bağlı alacak tutarı hesabı, faiz yasağından kaçış çaresini de beraberinde hazırlamıştır. Orta Çağın tüketim ekonomisi hukuku, mal satın alarak parayı tüketim sahasında kullanmak dışında bir maksadı veya işlemi kabul edilmediğinden; borç süresinin üç gün ya da bir hafta gibi çok kısa sürelerle bağlanıldığı, borçlu ile alacaklı arasında yasal boşluklardan yararlanan anlaşmalar yapılır olmuştur. Kasıtlı olarak ödenmeyen bu çok kısa süreli borçlara böylece gecikme farkları hesap edilmiş, bu gecikme nedeniyle uğranılan zarar talep edilmiştir.

Borçlanma sözleşmesinde belirlenen vade içinde borcun ödenmemesi halinde, süreye göre saptanan gecikme cezaları hesap ediliyor; çok kısa süre için yapılan sözleşmeye borç alan bilerek uymayacağı için, bu cezayı peşinen kabul etmiş sayılıyor böylece borcu aşan fazla ödeme yasal oluyordu. (Jones, 1989; 64) Borçlanmada gecikme cezası o denli yaygınlaşmış ve meşrulaşmıştı ki, sözleşmeye böyle bir madde konulmaksızın dahi, borcunu vadesinde ödemeyen kimsenin alacaklıya bir zarar karşılığı ödemesi gerektiği ilkesi (damnum

emergens = gerçekleşmiş zarar) kabul edilmiştir. Artık ekonomik hayat durgunluğunu üzerinden atmış; sahip olunan paradan uzak kalmanın bir kazanç kaybına yol açmış olduğu veya borç vermenin kullanıcısına kazanç sağladığı kilise tarafından bile kabul edilir olmuştur. Böylece, girişimciye ya da şirketlere borç para vererek bu süre içinde kullanımından yoksun kalması veya alacaklısına daha fazla kazanç imkânı sunması nedeniyle, borçlunun bir karşılık vermesi gerektiği ilkesi (lucrum cessans = yoksun kalınan kâr) uygulanır olmuştur (Dempsey, 1948; 167). Başlangıçta, tüccar ve imalatçı olmayan kimselerin, borç verdikleri için paradan uzak kalmış olmaları dolayısıyla uğradıkları zararı ispat etme zorunluluğu benimsenmişse de; sonradan, tüccar ve imalatçılar gibi hemen her kesimin de böyle bir zarara uğrayabileceği fikri rağbet göerek, ispatlama zorunluluğundan tümüyle vazgeçilmiş, sahip olunan paradan uzak kalma hali yeterli görülmüştür.

Paranın yalnızca tüketim mallarını satın almak için talep edilmediği, üretimde kullanılarak verimli ve doğurgan kılındığı, kilise hukukçuları tarafından da böylece kabul görünce; her çeşit faiz tefecilikten kınamasından asla vazgeçilmeksizin, dolambaçlı yollara girilerek ve karşılıklı uzlaşılara varılarak, alınan paradan fazlasının verilmesinin meşru olduğu sonucuna varılmıştır. (Dempsey, 1948; 168) Faiz konusunu gereği şekilde tartışabilmek için, zararı karşılamayla aynı anlama gelmese dahi, buna benzer bir deyim olan, ceza konusunda anlaşma (poena conventionalis) kavramını irdelemek gerekir. (Noonan, 1957; 309) Anlaşmayla şart koşularak, belirlenen süresi içinde alınan paranın tamamının zamanında ödenmemesi olasılığını dikkate alınmıştır. Geç ödemeye ilgili olarak, bağitlanan borçlanma sözleşmesine esastan bir ceza maddesinin konulmasının meşruiyeti; skolâstikler tarafından bile kuşkuyla karşılanmamış olduğu için, gecikme cezası, borçlanmada çok yaygın olarak kullanılır olmuştur. Gecikme cezasının adalete uygun olduğu zamanın neredeyse tüm düşünür ve ilahiyatçıları tarafından benimsenerek meşru görülmüş olduğundan; bu şekilde önceden belirlenmiş matbu borçlanma sözleşmesinin bağitlanarak taraflarca kabul edilmesi halinde, alınan borç tutarını aşan (faizli) bedelinin ödenmesi gerektiği hükme bağlanmıştır. Sözleşmeye konulan ceza maddesi, genel olarak şöylece ifade edilmiştir: “*Kendi alış verişim için gerekli olan bu parayı; zamanında tamamını geri ödememen halinde belirli bir miktarı fazladan ödemeyi kabul etmen, bu gecikme dolayısıyla uğramış olduğum zararı süreye göre karşılaman koşuluyla; belirlediğimiz bu süreye kadar, sana borç vereceğim.*” (Parks 2005; 38)

Ödemede belirlenen sürenin aşılması nedeniyle gecikme cezasına olanak tanıyan cezada uyuşma kavramını; verilen borçtan dolayı uğranılan zarar karşılığını (damnum emergens) veya borç süresi içinde pazardan yoksun kalınması dolayısıyla edinilmeyen kazanç kaybını (lucrum cessans), birbirine karıştırmamak gerekir. (Noonan, 1957; 318) Paradan yoksun kalınmasında uğranılan zararın kanıtlanması zorunluluğundan kurtulunduğu için, faizin belirlenmesinde esas olan cezada uyuşma, görülen zararın mutlaka kanıtlanmasının ve tutar olarak belirlenmesi gerektiği diğer zarar karşılıklarından, bu yönüyle, farklılık göstermektedir. Kazançtan yoksun kalma hali dolayısıyla uğranılan zarar, borçlanma döneminde ya da borçlunun nakit kullanımı boyunca hissedilmesine rağmen; zamanında borcun tamamının defaten ödenmemesinden kaynaklanan cezada uyuşma, borçlanma sonrasında karşılaşılan bir zarar halidir. (Noonan, 1957; 319) Burada anımsanması gereken en önemli konu, cezada uyuşma, zarar karşılığı ve kazançtan yoksun kalmak üzere her üç halin de ayrı ayrı ilkeler altında ifade edilmiş olması, ilkelerden her birinin gerçekten birbirinden farklı kılınmasıdır. (Dempsey 1948; 172) Farklı koşulları içermiş olmasına rağmen, her üç ilkede kavramsallaştırılan koşulların temel maksadı aynıdır, borç olarak verilen anaparada hiç bir azalma olmaksızın süreye bağlı kalarak garantili ve düzenli bir ödeme ile alacaklının haklarının korunmasıdır. Bu, sadece paranın sermayeye dönüşmesi olgusu değildir; fakat bunu da kapsamak üzere aynı zamanda, düzenli gelir garantisi sunulan alacaklının, tamahkâr tefeci ithamından kurtularak, fedakâr tasarruf sahibi kimliğine bürünmesi sürecidir.

3. ALIŞ VERİŞ SINIRI DIŞINA ÇIKAN BORÇLANMA

Paranın sermaye etkinliğine dönüşmediği, değersiz ve verimsiz kılınarak mal değişiminde yalnızca bir örtü işlevinin bile çok görüldüğü Orta Çağ zihniyetinde; faiz, alış veriş sırasında alıcı üzerine yüklenilmiş mal fazlalığı olarak değerlendirilmiş, tefecilik olarak görülmüştür. Nasıl ki, Orta Çağın adil fiyat kuramı gereğine, üretim maliyetine eşit bir fiyatın belirlenmesi şart koşulmuş, tüccarın kazancı ürünü alıcısına ulaştırması için sarf ettiği emek gücüyle sınırlandırılmış ve maliyet faktörü olarak görülmüşse, bu taşımacılık ücretini aşan her ticari kazanç hırsızlıkla suçlanmışsa, imalatçının kazancı yine işçi ücreti gibi maliyetin içinde görülerek üretimde sıfır kâr ilkesinde ısrar edilmişse; yine adil fiyat kuramının bir gereği olarak, üretim maliyetine eşit pazar fiyatı ilkesi borç-alacak işlemlerine de uyarlanmış, borç olarak alınan para

ile ne kadar sonra olursa olsun ödenilen paranın eşit (aynı) miktarda olması gerektiğinde ısrar edilmiş, alınan her fazlalığın hırsızlık olduğu açıkça vurgulanmıştır. Zira borç alınan parayla, kişisel gereksinimleri gidermek maksadıyla tüketim malı satın alınacağı için; borçlarda yapılan her fazladan ödeme, üretim maliyetini aşan fahiş fiyatmışçasına değerlendirilmiştir. Üretim maliyetini aşan her fiyat istemini hırsızlık olarak gördüğü için, Orta Çağ Avrupasının sofu kilise hukukçuları ve ilahiyatçıları; ticareti olduğu kadar tüccarı da yermiş ve aşağılamış, kendini asla bir ücretli işçi gibi görmeyen dolayısıyla sıfır kazanca razı olmayan tüccarı ve sanayiciyi ahdine sadık kalmayan hain vasal ile bir tutmuştur.

Sadece borçlanmalarda alınan para ile ödenilen para arasındaki eşitliğin sağlanmasında ısrar edilmesinde değil; ücretlerin ve fiyatların sabit tutulmasında, kiralardan ve yabancı para karşılıklarında değişmezliğin şart koşulmasında, hep aynı gerekçe yer almıştır: adil fiyat kuramı. Böylece, paranın sermaye etkinliğine dönüşmediği, değersiz ve verimsiz kılınarak mal değişiminde yalnızca bir örtü işlevini gördüğü Orta Çağ zihniyetinde; faiz alış veriş sırasında fahiş fiyattan mal alınması gibi algılanmış, faiz alan her kişi de tartıda hile yapan (mal çalan) satıcı gibi görülmüştür. Daha açık bir deyimle, ücretler ve fiyatlar sabit olduğu için, ne kadar süre geçerse geçsin verdiği borcun karşılığında aynı miktarda parayı almayan alacaklı, tartıda hile yaparak örneğin üç kilo elma yerine iki buçuk kilo elma veren bir satıcı gibi, hırsız ilan edilmiştir. Zira, borç alınan paranın tek harcama sahası vardır, bu da kişisel ve ailevi gereksinimlerin karşılandığı tüketim malları pazarıdır. Borç alan kimsenin ihtiyacını gidermek gayesiyle tüketim malı almaktan başka bir seçeneği olmadığı için; borçlanmada ödediği her fazla ödeme (riba, tefeci kazancı), daha az miktarda mal satın alma sonucunu doğurarak, kendisinde, fahiş fiyat ya da hileli tartı tesirini doğuracaktır. Bu nedenle, ödemelerdeki fazlalık, alacaklıya ödünç verdiği paradan daha fazla bir tutarda para almasını sağlayacağı için; *“kimsenin ekmeğini karşılıksız yemedik, herhangi birinize yük olmamak için uğraşıp didindik, gece gündüz çalıştık, sizinle birlikteyken size şu buyruğu vermiştik: çalışmak istemeyen yemek de yemesin”* (Kutsal Kitap, 2004; 1513) vahiysel hükmüne göre haksız bulunmuştur.

Borç aldığı tutardan daha fazlasını ödemeye yükümlü kılınan borçlunun, giderek daha az tüketmesine dolayısıyla her geçen gün fakirleşmesine neden olacağı için; tefeciliğin, kardeşlik duygusuna zarar verdiği görüşüne sahip

olunmuştur. Bir kez tefecinin eline düşen ve ağırlaşan borç yükü altına giren bir kimsenin, her geçen gün artan borcunu ödemesinin mümkün olmadığı bilindiği için, vahiy ile kardeşlik ruhu pekiştirilmek istenmiştir: “Sizden bir şey dileyene verin sizden ödünç isteyeniyi geri çevirmeyin, verdiğinizizi geri almak umudunda olduğunuz kişilere ödünç verirsiniz bu size ne övgü kazandırır, günahkârlar bile verdikleri kadarını geri almak koşuluyla günahkârlara ödünç verirler, sizde olanı verin size verilecek.” (Kutsal Kitap, 2004; 12, 93) Böylece, Aristo tarafından formüle edilen ve doğal ekonomik hayatın temeli olarak görülen; mal ya da para şeklinde olan bütün alışverişlerde, miktarda eşitlik zorunlu kılınmıştır. (Parks, 2005; 43) Süresi ne olursa olsun, alınan ile verilen daima eşit olması gerektiği için; adil fiyattan sapan ve eşitlik esasını bozan her alışveriş, tefeciliğin temel dayanağı haline gelmektedir. Geri almayı dahi ummaksızın sadece Tanrı rızasını gözeterek ödünç para veya mal vermeyi engelleyen, dolayısıyla vahiysele kardeşliği yok ederek merhametin yerine menfaati hâkim kılan, tefecilik, bencillik ve tamahkârlık duygularını galeyana getirdiği için; Orta Çağın kilise hukukçuları, kazanç peşinde koşmaya karşı çıkmışlar, malın saklanması ve fiyatın yükselmesinin beklenmesini yermişler, adil fiyat sınırlarındaki alışveriş üzerine kurdukları faizcilik yorumlarında çok daha fazla ısrarlı olmuşlardır.

Orta Çağ kilise hukukçuları ve ilahiyatçıları, bu temel vahiy hükümleri sınırlarında, kendi zamanlarındaki borçlanmaları yakından irdelemişler; borç verenlerin zengin ve borçlananların ise hep fakir oldukları sonucuna varmışlardır. Kazanç peşinde koşmaya ve servet biriktirmeye yönelik tutumlarında hiç bir değişiklik olmamış, bu konuda vahyin “eğer eksiksiz olmak istersen, git, varını yoğunu sat, parasını yoksullara ver, böylece göklerde hazinen olur, sonra gel, beni izle” (Kutsal Kitap, 2004; 1222) şeklindeki öğüdüne bağlı kalmışlardır. Daima fakirlerden yana olmuşlar, fakirliği takva yolunun temel şartı haline getirmişlerdir. Dünyasından vazgeçmiş pejmürde bir dilenciye, kazancı ve serveti uğruna çabalayan tüccara veya zanaatı sayesinde günlük geçimini çıkaran ücretli işçiye üstün tutmuşlardır. Dünyevi faaliyette bulunmayı, Tanrıya ayrılacak zamanı çalmak olarak gördükleri için; çalışmayı yermişler, asalaklığı asaletin dayanağı haline getirmişler, ruhbanlara has bir meziyet olan tembelliği övmüşler, imanlı bir toplum için fakirliği zorunlu görmüşlerdir. Böylece, eğer alışverişlerdeki bu fazlalıktan kaynaklanan faize izin vermiş olsalar; zenginler giderek zenginleşir, fakirlerin bütün mallarını veya amellerini sahiplenirler, fakirlerin zararına haksızca mal kazanmış

olurlardı. (Noonan, 1957; 324) Tefeciliğin kaynağını, tartıyla satılan bir malın, veresiye veya sonradan ödenmek koşuluyla, o andaki adil fiyatına göre belirlenmiş bedelinin üzerinde bir değerle satılmasında görmüşlerdir. Zira Orta Çağın kilise hukukçuları ve ilahiyatçılarına göre, faiz, para alış verişinde bir fazlalığı ifade ederken; tefecilik de, mal alış verişinden ibaret gördükleri borçlanmalarda fazla ödemededen kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, borç alınan her paranın, zorunlu olarak ve hiç bekletilmeksizin, kişisel ihtiyaçları karşılamak üzere mal alımında kullanılacağından emin oldukları için, her fazladan ödemeyi tefecilik olarak görmüşlerdir. Paradan istihdam ve üretim sağlanmasına dolayısıyla parasal harcamadan gelir yaratılmasına ihtimal vermedikleri için, kendi zamanlarına göre istisnai bir durum olarak sınırlandırdıkları paranın verimli kullanılması koşulunda, faizciliği yasal görmüşlerdir. Faizi tefecilikten ayıran bütün yasal boşluklarda, zaten bu istisnai koşul üzerine kurulmuş; borçlanmanın kazanç getiren bir yolu kapsamaması nedeniyle, fakirden alınan fazla (tefecilik) yerilmeye devam etmiş, zenginin kazancından ayırdığı pay (faizcilik) ise giderek hoş görülmüştür.

Oysa tüm Orta Çağ boyunca alış veriş sırasında yapılan pazarlıkta, ürünün adil fiyatın altında alınması hoş görülmüşken; veresiye satış dolayısıyla fiyatın üzerinde satılması, doğrudan tefecilik sayılarak yasaklanmıştır. Paranın tamamı veya bir kısmı sonradan verilecek diye adil fiyatın üzerinden bedel belirlemek, veya, vadesinde ödenmemesi nedeniyle kırk yumurta yerine kırk beş yumurta borcun var demek, tefeciliktir. (Dempsey, 1948; 175) Bu nedenle, altın ile altının, gümüş ile gümüşün, arpa ile arpanın, tuz ile tuzun birbirine eşit ve peşin olarak satılması şart koşulmuş; veresiye satış dolayısıyla alınan miktarın fazlasının borçlanması, adil fiyat üzerinden belirlenen tutarının fazlasının ödettilmesi, tefecilik olarak görülmüştür. Mal alış verişlerinde vadeye göre farklı ödemeyi tefecilik olarak kınayan Orta Çağ zihniyeti, veresiye satış nedeniyle fazladan borçlanılmasını tefeciliğin kaynağı olarak gördüğü gibi, bunun parasal bir ifadesi olan nakit ödemelerdeki her fazlalığı da tefecilik olarak yorumlayarak yasak getirmiştir. (Jones, 1989; 77) Ancak, Orta Çağ zihniyetinin tefecilik yasağının dayandığı, paranın yalnızca mal satın alarak kişisel ihtiyacının giderilmesi için talep edildiği, borç alanın daima fakirlerin olduğu, zenginlerin fakirleri borçlandırarak sonunda onların tüm mülklerini gasp ettiği ve köleleştirdiği bu dönem kapanmıştır. (Parks, 2005; 51)

Orta çağda istisnai bir durum olarak görülen, paranın ekonomik etkinlikte kullanılarak işletilmesi veya paradan para kazanılması giderek daha fazla yaygınlaşmış; borç verdiği parasına faiz isteyen tasarruf sahibi veya küçük servetliler olurken, borç alan ve dolayısıyla fazlayı (ribayı) ödeyen zenginler olmuş; aldığı borçla daha yüksek kazanç fırsatlarına kavuşan zengin, ödediği bu fazladan dolayı haksızlığa uğramamıştır. Artık para, fakirler tarafından tüketim malı almak için değil de, zenginler tarafından iş yapmak ve daha fazla kazanmak gayesiyle de talep edilmektedir. Parayla iş kuran veya işini genişleten zenginlerin, parayı sermayeye dönüştürmelerinin sonucunda; hem para üretken ve değerli bir hale gelmiş, hem de yüksek kazançların edinilmesini sağlamıştır. (Noonan, 1957; 342) Böylece, paranın değersiz olduğu ve hiç bir değer yaratmadığı, mal değişimini saklayan basit bir aracı olduğundan pazarda ürünün değerine eşit fiyatla alınıp satılmasının gerektiği gibi yorumlar, geçmişte kalmış, geçersiz kılınmıştır. (Wilson T. 1965; 11) Borç para veren kimse, parasını işinde kullanan girişimcinin kazancının artmasına neden olduğu için; aynı parayı geri alması halinde, kendisi de muhtemel bir kazançtan yoksun kalmaktadır. Zira, kazançtan süreye göre belirlenen garantili pay almaması nedeniyle, alacaklı parasını getirisiz borç vermekle, sıkıntılara katlanmakta, daha çok kazançlara yol açmaktadır, ancak bu sıkıntının karşılığını görememektedir. (Jones, 1989; 129) Paranın iş etkinliğinde kullanarak yüksek kazançlara yol açmasıyla, borçlanmalarda süre kavramı ve vadeye bağlı olarak da kazançtan yoksun kalma hali ortaya çıkmıştır. Cezada uyuşmanın (poena conventionalis) esasları, borçlanmanın ilk gününden itibaren ortaya çıkan gecikmeye uygulanmasıyla ilgili bir hüküm haline getirilince; borç vererek paradan yoksun kalmakla uğranılan zarar kapsamı daha genişlemiş, doğrudan doğruya borcun kendisiyle yani kullanım maksadı veya sahasıyla bağlantı kurulmuştur.

Artık cezada uyuşma, zararın karşılığının ödenmesini, genel olarak, *damnus emergens* ile *lucrum cessans* olmak üzere iki temel kısma ayırmıştır. *Damnus emergens*, ödünç veren kimsenin, parasını kullanan şahsın gemisinin batması veya bir şekilde işinde zarar etmesi sonucunda fiili bir kayba uğradığını içerdiğinden; borç işlemlerinde, böyle bir parasal kayıp olasılığı karşısında alacaklının parasının belli bir oranda teminat altına alınmasını kaçınılmaz kılmıştır. (Noonan, 1957; 348) *Lucrum cessans* ise, parasıyla girişebileceği diğer işlerin sağladığı muhtemel kazançlardan yoksun kalması veya daha yüksek kâr sağlama fırsatını kaybetmiş olması gerçeğini ifade eder olmuştur. Borcun başladığı andan itibaren, ödünç para veren kimsenin kârdan yoksun

kalarak kayba uğradığı düşüncesinin esas alındığı bu farklılık; on üçüncü asrın ortalarından sonra, kilise hukukçuları ve yazarlar tarafından benimsenir olmuştur. (Parks, 2005; 62) Artık bundan sonra, *damnum emergens*, kesinlikle hiç bir zorlukla karşılaşmamıştır. Borç verildiği andan itibaren alacaklının zarara uğramaya başladığı ilkesi ayrıntısıyla sorgulandıktan sonra, hiç bir kuşkuya yer vermeyecek şekilde ödünç verilen paranın teminat altına alınması, Albertus Magnus (1206-1280) tarafından olduğu kadar Thomas Aquinas (1225-1274) tarafından da adalete uygun olduğu benimsenilmiştir.

4. KAZANÇTAN YOKSUN KALMA AÇISINDAN BORÇLANMA

Damnum emergens ile *Lucrum cessans* ilkelerinin borç anlaşmalarında yer almasıyla, ödünç para veren bir kimse, günaha girdiği kaygısına kapılmaksızın, borç vermesinden dolayı uğrayabileceği zararın karşılığının ödenmesini açıklıkla isteyebilmiştir. Bağıtlanan borç anlaşmasında *Lucrum cessans* maddesi, kazançtan yoksun kalmak demek de olan bu bedel paranın kullanılmasının karşılığı değildir; sadece ve sadece, ulaşılabilecek kârdan vazgeçerek vadeye bağlantılı ve garantili bir fazla (faiz) elde ederek muhtemel zararlardan sakınmadır. Bundan dolayı da, borç alan kimsenin borç veren kimsenin uğrayabileceği zarardan daha büyük bir kayba uğramaktan sakınması gerektiği gibi, ödünç alanın kazandığı miktardan borç veren kişinin kazançtan yoksun kalmaya eşit olan zararının karşılığını vermesi de, kaçınılmaz olmaktadır. (Parks, 2005; 63) Borcun verildiği andan itibaren, borç alanın parayı eline aldığı ve kullanmaya başladığı anda, alacaklı kimsenin de kazançtan yoksun kalarak zarara uğradığının kabulü, *damnum emergens*'in, *lucrum cessans* içeriğine sahip olmasına yol açmıştır. (Noonan, 1957; 353) Artık, kazanç kaybı dolayısıyla uğranılan zararın süreye bağlı olarak çoğalmakta olması; *damnum emergens*'in adaletinin ve gerekliliğinin herkes tarafından benimsenmesine, *damnum emergens* ile faiz arasında kesin bir ayrımın yapılmasına, kazanç kaybının karşılanmasının kaçınılmaz bir hale gelmesine neden olmuştur.

Lucrum cessans'ın yaygınlaştığının ilk olarak açıklıkla belirtilmesi, 1176 yılında Alexander III tarafından yazılan ve Genovalı başpiskoposa gönderilen bir mektupta ifade edilmiştir. *'Kentinizde, halkın biber, tarçın ve beş pound değerinden fazla olmayan diğer eşyalarını satın alırken, belirli bir zaman içinde bunlara ulaşmak için çoğu kez altı pound ödemeye hazır olduğunu anlatmalısın.*

Bu türden ve bu koşullar altında gerçekleşen sözleşmeler yoluyla yapılan satışlar, hiç bir şekilde tefecilik olarak adlandırılmazsa da, ödeme zamanı gelinceye kadar sattıkları ürünlerin az ya da çok seviyede değer kazanacağından gerçekten kuşku duymadıkları sürece, günahkârlık duygusuna kapılmış olabilirler. Her şeye rağmen sizin kentteki yurttaşlarımız, bağıtladıkları bu türden sözleşmelerden vazgeçmeleri halinde, kurtuluşa ermede en iyi gayreti göstermiş olacaktırlar. (Parks, 2005; 68)

Faaliyet sonrasında ulaşılabilecek kârın gerçekleşmesini beklemeden veya zarara uğrama ihtimalini dikkate alarak borç verilen parayı riske atmadan, ulaşılabilecek muhtemel yüksek kârdan vazgeçerek belli bir oranda faiz almak isteyen alacaklı da, bunu ödemeye razı olan tüccar da desteklenmiştir. Vazgeçilen kârın bir bedeli olarak garantiye alınan anapara ve getirisi anlamındaki *Lucrum Cessans* deyimi, son dönem Orta Çağ Avrupasının neredeyse tüm ilahiyatçı ve hukukçuları tarafından benimsenmiştir. (Jones 1989; 133) Her şeye rağmen, Aquinas'ın *Lucrum cessans*'ın uygulanmasına izin verilmesi konusundaki tutumu, son derecede belirsizlik taşımaktadır. Aquinas, tefecilikle ilgili araştırmasında açıkça bildirilmektedir ki; ödünç para veren bir kimse, parasından hiç bir kârı elde edememiş olması dolayısıyla, bunu karşılamak üzere bir anlaşma öne süremez; çünkü henüz sahip olmadığı bir tutarı satmaması gerektiği gibi çeşitli yollarla bunu elde etme isteğinin önlenmesi de zorunlu olmaktadır. *Lucrum Cessans*'ın dayanağını oluşturan, kâr henüz gerçekleşmemiştir ve gelecekte gerçekleşmesi de kesin değildir. Aquinas'a göre, fiilen bir kâr elde edilmiş değildir ki, bu kârın yüksek ya da yetersiz olduğuna bakılmaksızın bu kazançtan vazgeçerek alacaklı süreye bağlı garantili bir fazlaya (faize) razı olsun. Zarar ihtimali içinde gerçekleşeceği belli dahi olmayan kârdan vazgeçmenin karşılığı olan bu garantili ödemeye ilgili olarak iki emir, Aquinas'ın bu araştırması içinde verilmektedir. Bunlardan birincisi, borç verilmiş olmakla uğranılan muhtemel kâr kaybının karşılığını peşin olarak vermenin taahhüt edilmesi ve bu karşılığın fiilen ödenilmesi, kınanmamalıdır. İkincisi ise, paradan kâr kazanma ihtimali oldukça sorunlu bir konu olduğu gibi, borç verilen para ile neyin satıldığının ve karşılığında da bir fark umulduğunun anlaşılması da pek kolay değildir.

T.Aquinas'ın, 'Summa Theologia' isimli eserini yazdığı bir dönemde, paradan kazanç ihtimalinin irdelenmiş olması, oldukça ilginçtir. İki asrı aşan bir zaman diliminden sonra, iş yatırımlarında güvenliğin sağlanmasından ve kâr

elde etmenin de akla uygun kılınması sayesinde; paranın sermayeye dönüşmesiyle birlikte, paradan para kazanma fırsatları alabildiğine artmıştır. Paranın sermayeye dönüşerek kazanç sağlanılmasının gözle görülür bir olgu haline gelmesiyle birlikte, zamanın büyük ilahiyatçıları, Aquinas'ın en yalın bir şekilde, değişen koşullara uygun yorumlamada bulunduğu bu açıklamasının önemini kavramışlardır. (Blaug, 1991; 174) Bu yorumlama içinde, zararın karşılanması zorunluluğuyla ilgilendiği Summa Theologia eserindeki bir maddede daha da pekiştirilmiştir. Bu maddede, ilk olarak, kişinin sahip olduğu bir şeyden gerçekten nasıl yoksun kalmış olabileceği irdelenirken; ikinci olarak da, bir yol takip ederek elde etmiş olduğu bu kazanç tarzının ürünün alınmasının gerekli olup olmadığı incelenmektedir. (Noonan, 1957; 402) Uğranılan fiili zararı veya gerçekleşmiş kaybı kapsayan birinci durumda (*damnum emergens*), eşit miktar anlayışı kesinlikle gözönüne alınmış ve eski haliyle devam ettirilmesi gerekli görülmüşken; gelecekte ulaşılacak kâr miktarı önceden bilinemeyeceği için belirsizliklerin bulunduğu sonraki durumda (*lucrum Cessans*), vazgeçmenin bedeli olarak uygulamada geçerli kılınan miktar gerçekte ulaşılan tutardan daha az veya fazla olabilecektir. Gerçekleşip gerçekleşmeyeceği dahi kesin olmayan muhtemel bir kârdan vazgeçmenin karşılığı olan *Lucrum Cessans*'ın, fazla ödemeyi (faizi) elde etme usulü olarak uygulamayı biçimlendirebilmesi için; borç verilen anaparanın iş etkinliğine aktarılmasıyla birlikte yüksek kazancı potansiyel olarak barındırdığı görüşü benimsendiğinden, sağlayacağı gelecekteki kâr ile sunulan garantili ödemeyi (faiz) miktar olarak birbirine eşitleyen bir adaleti (eşitliği) zorunlu kılmaktadır.

Bağtlanan borç sözleşmelerinde her iki ilkenin (*damnum emergens* ile *lucrum cessans*'ın) de yasallığı kabul görünce, borç veren kişi, vazgeçtiği muhtemel kazanç kaybının telafi edildiğinden ve bir fazlalığa gerçekten ulaşarak zararın ödenmiş olduğundan, emin bulunmaktadır. *Damnum emergens* ile *lucrum cessans*'ın dine uygunluğu kabul görmüş olmasaydı, borçlandığı para ile daha yüksek kazanç fırsatlarına kavuşmuş olsa bile, ödeme günü geldiğinde ödünç aldığı tutarın daha fazlasını veren borç alan kimsede, belli bir oranda faiz ödemiş olmakla, günah işlediği ve kurtuluşunu tehlikeye attığı duygusuna kapılabilirdi. (Jones, 1989; 160) Paradan para sağlama gibi istisnai bir durum Aquinas ve diğer ilahiyatçılar tarafından fark edilmiş olmasaydı, bu özel durum için fazla (faiz) ödemenin gerekliliği belki de uzunca bir süre kabul edilmeyecekti. *Damnum emergens* ve *lucrum cessans* ile dini ilkeler değişen ekonomik koşullara uyarlanmasaydı bile, borçlu (girişimci); kazanç getiren

işlerde kullandığı borç paranın ödeme vadesi geldiğinde, borçlandığı tutarın daha fazlasını ödemeyi gönlünden dileyecekti. Böylece, girişimci, alacaklıda (tasarruf sahibinde) ortamın genel gidişatının koşullarına göre oluşacak kazançtan yoksun kalma duygusunu hissedecek, borç vererek kayba uğradığı pişmanlığını yok edici ve borç vermeyi hoşnut kılıcı bir takım şeyleri yapmak isteyecektir. Örneğin, dine uygunluğunu hiç düşünmeksizin, parasıyla kazanç sağladığı alacaklısına hediye verecektir. Aquinas aynı araştırmasının bir başka kısmında, *'sahip olduğu parayı kendisi fiilen kullanarak gerçek anlamıyla kâr sağlamış olmasa dahi, çeşitli tarzlarda uğradığı engeller dolayısıyla çalışma olanağını şahsen yitirmiş olsa bile; verdiği borçla kâra yol açan bir kimse, koşulların gerektirdiği ortama göre bir karşılığı hak etmektedir'* (Cleary, 1914 ; 123), demektedir. Bu ifadeden de açıkça anlaşılacağı gibi, Aquinas, borçtan dolayı sıkıntılara katlanan ve kazançtan yoksun kalan borç veren kimsenin, bu parayla edinebilecek muhtemel kâr kaybının karşılanmasını hak ettiği fikrini benimsemektedir. (Blaug, 1991; 179) Ancak, zamanın değişen koşulları olmasa, borç alınan parayla gelecekte edinebileceği muhtemel kârdan uzaklaşmış olursa dahi; böyle bir kârı dikkate alan parasal bir tazminat anlayışının oluşturulması, kaçınılmaz olmuştur. Testi içinde toprağın altına gömüldüğü gerçeğine hiç itibar etmeksizin, her paranın kazanç getirme potansiyeline sahip olduğu düşüncesini geçerli kılan *lucrum cessans* ilkesi; borç verilen her paradan kâr sağlama olasılığını göz önünde bulundurmakta, parasını ödünç veren ve kazançtan yoksun kalan alacaklının katlandığı sıkıntıların bedelini kapsamaktadır. Borcun süresine göre belirlenen ve garantili bir ödemeyi gerektiren faizi tefecilikten ayırmış ve yasal kılmış olan *lucrum cessans*; bu faizin, vazgeçilen ve gelecekte gerçekleşmesi muhtemel olan kâr ile kıyaslanması durumunda oldukça küçük olduğu, borç verilen paranın gerçekte ödenilen faiz bedelinden daha büyük bir kazanç sağladığı, borç paranın yükselen kazançlar içinde daha yüksek katkısının bulunduğu düşüncesine dayalıdır.

5. KAZANÇ YARATICI ETKİSİ AÇISINDAN BORÇLANMA

Avrupa'da on beşinci asra gelindiğinde, *lucrum cessans*'ın adaletin bir gereği olduğu, paranın tüketim sahasının dışına çıkarak üretim alanında verimli kılındığı, böylece paranın sermaye işlevine büründüğü ve iş içinde kullanılarak yüksek kazançlara neden olduğu gibi konular üzerinde bir uzlaşma zemini ortaya çıkmıştır. (Wilson, 1965; 14) Hiç kuşkusuz, kâr fırsatı sunan yatırımlarda

paranın kullanılması halinde, borç verdiği paranın aynısını geri alan alacaklı kimse, gerçekten, önemli bir zarara uğramaktadır. (Jones, 1989; 169) Borç veren ve küçük birikimlere sahip bulunan bu kimsenin, faiz almaması durumunda, parasından uzak kalmakla katlandığı sıkıntılarının ve yoksun kaldığı kazanç olanaklarının yeterli ölçüde karşılanmaması halinde; alacaklı kazançtan pay verme yükümlülüğünü kâfi derecede yerine getirmeyecek, eşit ödeme yüzünden adalet hiç sağlanmayacaktır. (Dempsey, 1948; 185) Zira ticaretin yapıldığı ve yaygınlaştığı on beşinci asır Avrupa'sında; paranın işletilmesi üzerine kurulan iş olanağı ve borç alınan paradan yüksek kazançları sağlama fırsatı; mağaza içinde mal satan veya ticaret gemileriyle uzak diyarlardan mal getirip götüren tüccarların gerçek durumlarını yansıtan özelliklerdi. (Cleary, 1914; 129) *Lucrum cessans* deyiimiyle ifade edilen, paranın sermayeye dönüşerek üretkenliği ve değerliliği öğretisi, beraberinde borç veren kimseye bu kazançtan bir pay ödenmesini zorunlu ve haklı kılıyor; paranın sermaye oluşumu için talep edilmesinin sonucunda, trampa ekonomisinin koşulları içinde biçimlenen tefecilik anlayışı ve faiz yasağı on beşinci asır Avrupa'sında uygulanamaz bir hale geliyordu.

Oysa, Kutsal Kitap'ta bildirilen faiz yasağının dayandığı tüketim ekonomisi koşullarında, parayı borç alan kimse; daima fakirdi ve ödeme güçlüğü çekmekteydi, kişisel gereksinimini karşılamak amacıyla borç para almaktaydı. Eldeki parayla ihtiyaçların karşılanamaması baskısı altında borç para bulunduğu için, borçlu, buğday veya kumaşı satın almak için borçlandığı parayı hemen harcıyordu. Bu değişim koşulları içinde borç alınan ile verilen paranın birbirine eşit olması, eşitliğin sağlanması; adaletin sağlanması bakımından olduğu kadar, kardeşlik ruhunun zarar görmemesi ve adil fiyat uygulamasının geçerli kılınması açısından da zorunluydu. Ancak, borcunu ödemeyenlerin Yubil yılına kadar köleleştirildiği Kutsal Kitap'taki koşullar tersine dönmüştü, artık borcu zengin almakta ve faizi de zengin vermekteydi. Günümüzdeki en son şekline M.Ö.6. ile 3. yüzyıllarda ulaşıldığı Tevrat döneminden tamamıyla farklı olarak; Orta Çağ sonlarında Avrupa'da, borçlanılan para, işe aktarılmakta ve kârlı iş fırsatlarını gerçekleştirmek için kullanılmaktaydı. Böylece, neredeyse alınan her borç, kendinden çok daha yüksek miktarlarda kazançlara yol açar olmuştu. Yeter ki, borç alan kişi, parayı işinde kullansın, ussal ve ekonomik eylemin gereğini kavrasın. (Jones, 1989; 174) Özellikle de reform öncesi dönemde ortaya çıkan ekonomik hayattaki canlanmanın etkisiyle, sürekli genişleyen iş fırsatları ve yüksek kazanç

olasılıkları nedeniyle; tüccar olan veya iş dünyasına faal olarak katılan herkes, kendi parasal imkânlarıyla bu yeni iş fırsatlarını yakalayamayacağını ve borç para bulmak zorunda olduğunu kavrar hale gelmişti.

Yükselen burjuva sınıfının geçerli kıldığı hukuk kaideleri ve iş normları altında, iş dünyasına atılan bir kimse; dürüstlüğe ve iş ahlakına, mükemmel bir vicdana ve adalet duygusuna sahip olmak zorundadır. Verdiği söze sadık kalmak, yaptığı iş anlaşmalarının gereğini yerine getirmek, hiç bir saldırıya uğrama korkusunu taşımaksızın veya otoritelerce zarar verilme kaygısını hissetmeksizin bağittığı borç sözleşmesinde taahhüt ettiği faizi düzenli olarak ödemek zorundadır. (Dempsey, 1948; 186) Artık para bulmak, girişimcinin en önemli sorunu haline gelmiştir. Başlangıçta, borç para verene de alana da, faiz hesabı yapmak veya alacağını icra yoluyla tahsil etmek her yönüyle insafsızlık olarak görülmüş olsa bile; tüccara ya da denizciye borç verilerek bütünüyle riske atılan paranın geri dönmemesi olasılığına karşı bağittanan faiz anlaşmasıyla anaparanın garantiye alınmasının, belirli bir süre için alınan paranın yüksek kazanç fırsatlarını sağlamasından dolayı faiz ödeyerek ödülse bir karşılığın verilmesinin gerekliliği, vicdanen herkes tarafından hissedilir olmuştur. (Dempsey, 1948; 186) Oysa on beşinci asrın sonuna doğru, borçlanmalarda faiz güvencesinin yaygınlaşmasıyla, çok kısa süreli borçlar için de, ödünç paranın kazanç katkısı nedeniyle bir pay verilmesinin gerekliliği kaçınılmaz hale gelecektir.

Ödenilecek bu fazladan miktarın (faizin) belirlenmesinde *lucrum cessans*'ın dikkate alınması durumunda, borç alan kimsenin iş etkinliğindeki fırsat kaybı ile borç veren kişinin kazançtan yoksun kalma duygusu karşılıklı olarak birbirini dengeler hale gelecektir. Ödünç para veren kimse, borç verdikleri paranın ticarete veya değişimde gerçekte ne kadar yüksek kazançlara yol açmış olabileceğini dikkate alarak *lucrum cessans* ne olması gerektiğini tahmin etmemektedir. (Jones, 1989; 181) Borç para vermekle uğranılabilen zarar karşılığı, borçlanma süresiyle birlikte kazanç kaybına denk gelen adil bir faiz oranının belirlenmesini gerektirmekte; fark şeklinde verilecek fazlalığın da, kayba yakın ve kesin olması beklemektedir. (Dempsey, 1948; 188) Borç verilen miktardan daha fazla para alınmasını adalete uygun kılan bir diğer kavram, tehlikeye uğrama olasılığını dikkate alan *Peruculum sortis* (anaparanın riske girmesi) ilkesidir. Türlü sorunlarla boğuşulduğu, belirsizliklerin egemen olduğu ve iflasların sıkça rastlandığı iş hayatına aktarılan paranın; hiç bir risk

üstlenmeksizin günü gelince önceden belirlenen tutarın alınması kesinliğine dayanan tefecilik kazancıyla bağlantılı kılınması veya bir tutulması halinde, ticarete kurulan ortaklıktan dolayı kâr sağlama gayreti ve borçlanma nedeniyle faiz ödeme zorunluluğu, ile, tefecilik gaspı arasında tam bir aykırılığın olduğu, derhal fark edilebilir. (Noonan, 1957; 404)

Ticaret ve sanayi işlerinde hedeflenen kârın karşılığında daima bir zarar olasılığı bulunurken, borçlanmalarda önceden belirlenen faiz miktarında mükemmel kesinlik vardır. Kar, zararlar ve hatta iflasla eşleşmişken; verilen borca karşılık olarak alınan faizde, kaybetme riski bulunmamakta, iflasa uğraması gibi bir sonuçla karşılaşmamakta, faiz bireyin kişisel borcu halini alarak geri ödenme garantisini taşımaktadır. (Dempsey, 1948; 189) Girişimciye veya şirkete doğrudan ödünç para veren kimse, işin gelişimiyle veya sanayiyle ilgilenmemekte, hiç bir risk de üstlenmemektedir. Anaparanın kaybedilme riski, doğrudan doğruya borç alma ve verme (mutuum) sözleşmesiyle ilgili kılınmış, borç alan kimsenin zarar durumuyla karşılaşması veya iflasa uğraması gibi ihtimaller karşısında sermayesini kaybetme tehlikesine karşı alacaklı kişiye karşı bir bedel ödeme zorunluluğu getirilmiştir. (Cleary, 1914; 179) Zarara uğrama sonucundan daha önemlisi, iflasla karşılaşma halinde, doğal olarak, daha büyük sorumluluklar üstlenilecektir. Yapılan faizli borç antlaşması, borcun konusuyla veya maksadıyla hiç ilgilenmemekte, borcun iş kurma ve ticaret yapma gayesiyle mi alınmış olduğuna veya tüketim harcamalarında kullanılacağına hiç önem vermemekte, borçlunun işinde başarılı olup olamayacağı veya ne ölçüde kâr sağlayabileceği gibi konuları kapsamamakta; sadece ve sadece, borcun günü dolduğunda faiziyle geri ödenerek, bu borç sorumluluğun yerine getirilmesiyle yakından ilgilenmektedir. (Noonan, 1957; 405) Bu türden bağitlanan faizli borç para sözleşmeleri, belirli bir ödeme oranı üzerinden sermaye riskini üstlenmeye hazır olan sigorta şirketinin yapmış olduğu anlaşmaları andırmaktadır. Faizli borç anlaşmalarının, giderek yaygınlaşan sigorta şirketleriyle arasındaki tek fark; muhtemelen geri ödenmemesi sonucuna bir karşılık olmak üzere, borcun faiziyle birlikte ödenmesinin talep edilmiş olmasıdır.

Avrupa'da on beşinci asra gelindiğinde, ticari kazançların meşruiyeti kabul edilmiş, ticaret ile imalatta kullanılan paranın yüksek kazançlar sunduğu gözlemlenmiş, borç verilen paranın geri ödenmemesi tehlikesine karşı riskin karşılanması ilkesi benimsenmiş, bu gibi konular papalık emirleriyle de bir

ölçüde uygun görülmüştür. Çalışma hayatındaki risk dolayısıyla bir bedel ödenmesinin adalete uygunluğu, Gregorian emirnamesinde açıklıkla kabul edilmiştir. (Dempsey, 1948; 192-193) Benzeri bir emir de, anaparanın kayba uğraması olasılığına karşı (periculum sortis) üstlenilen sorumlulukla ilgili olarak çıkarılmıştır. Emrin fiili yazılış üslubuyla ilgili çok ciddi tartışmalara girilmiş olsa dahi, metnin yorumunda çok büyük farklılıklar görülmüştür. Zamanın ilahiyatçı ve hukukçuları, adaletin sağlanması konusunu ayrıntısıyla ele almış, anaparayla birlikte faiz fazlalıklarının da kaybedilmesi tehlikesiyle yüz yüze geldiğinde, bunun karşılanması gerektiğini şart koşan maddelerin geçerliliğini yasal olarak kabul etmişlerdir. (Jones, 1989; 184) Adil fiyat temelinde öngörülen, borç alınan para ile verilen paranın birbirinin aynısı olması gerektiği şeklindeki faiz karşıtı yorumlardan vazgeçilmiş; cezada uyuşma, gecikme zammı, kazançtan yoksun kalma halinin bedeli ve son olarak da tehlikeye uğrama olasılığı karşılığı gibi kavramlarla faizin tefecilik olmadığı, işe aktarılacak verimli kılan paranın kullanıldığı süreye göre bir bedelinin olduğu ve faizli borcun ödenmesinin yasal bir zorunluluk olduğu sonuçlarına varılmıştır.

6. ZENGİNİN SERMAYESİNDEN AYRILAN FAİZİN YASALLIĞI

Borç veren (tasarruf sahibi) açısından kârın riskliliğine karşın, faizin garantili geliri vardır. Zira faizin bir borç ilişkisinin bedeli olmasına rağmen, kâr ortaklık bağının bir sonucudur. Zarar veya iflas hali, borcun faiziyle birlikte ödenmesine engel olmadığı halde; bu gibi haller, kâr beklentisinin yanında ortaklığa konulan paranın tamamen kaybına yol açmaktadır. Zarar ya da iflasın pek çok nedeni olabilir. Bu sebepler, girişimcinin hatasından ya da kötü talihinden kaynaklanmış olabilir. Borç para alan kimsenin kişisel alışkanlıkları veya hataları yüzünden zarara uğramasının bedelini, kişisel birikimini veya servetini girişimciye teslim eden tasarruf sahibi ceza olarak çekmemelidir. (Dempsey, 1948; 193) Faiz karşılığı borç para veren alacaklı, süreye bağlı güvenceli geliriyle, belki de ortalama kârdan daha az bir kazançta razı olmaktadır. Fakat en azından, anaparası ile faiz geliri güvence altındadır. Tefecinin rahatlığı ve aylıklığı, kazanç peşinde koşan girişimci tüccar veya denizcide yoktur. Ne kadar çaba sarf ederse etsin ve ne kadar verimli olursa olsun, girişimci, her an servetini ve hatta hayatını kaybetme tehlikeleriyle yüz yüze gelmektedir. Diğer taraftan, belki de tüm servetini paraya çevirerek verdiği borç paradan faiz sayesinde daha fazla paraya kavuşan alacaklının; verdiği borç

paradan daha fazlasını alan, borçluyu sıkıntıya uğratarak malından mülkünden eden veya köle durumuna düşüren, asalaklığıyla paradan para kazanan tefeciyle de bir benzerliği bulunmamaktadır. Tasarruf sahibi alacaklıya anaparanın yanında faiz de ödemiş olsa, aldığı borçla işini genişletmiş olması nedeniyle ve daha yüksek kazançlara ulaşmanın hoşnutluğu içinde; girişimci, alacaklısına karşı minnet ve şükran hisleri beslemekte, faiz oranını geçen yüksek kâr oranı sayesinde ödediği faizli borcu fazlasıyla geri almaktadır. (Noonan, 1957; 407)

Aquinas'a göre de, yeniden ödeme iki şekilde gerçekleşmektedir. Alınan ile ödenilen paranın rakamsal olarak birbirine eşit olduğu birinci şekildeki borçlanmada adalet mutlak olarak sağlanmaktadır. (Blaug, 1991; 181) Böyle bir borçlanmada, alınan miktara eşit seviyede geri ödemenin yapılmasıyla ilgili belirli bir sözleşme dahi bağitlanabilmektedir. Bu nedenle, borçlanılan para, bununla bir şeyin alınarak ve tüketilerek kullanılması durumu dikkate alınarak, alınan borçtan daha fazlasının ödenmesi kesin olarak yasaklanmış, geri ödenilecek miktar alınan tutar ile sınırlı tutulmuştur. Aquinas'ın bu borç sınıflamasına göre, bu mutlak eşitliğin sağlanmaması durumunda, borçlunun aldığı miktarın daha fazlasını ödemeye mecbur edilmesi halinde, borç verilen parayla alınabilecek maldan daha azını satın almaya zorlanıldığı için; ödemedeki bu fazlalık tefeciliktir, adalete aykırıdır, haksızlıkların da kaynağı özelliğindedir. Borçlanmalarda fazladan ödeme karşılığında borç vermeyi tefecilik işlevine dönüştüren etken; alınan borcun tüketim sahasında kullanılması olduğu gibi, adil fiyat seviyesinde tüm mal fiyatlarının değişmez ve dondurulmuş olduğunun kabul edilmesidir. (Cleary, 1914; 183) Ücretler ve fiyatlar sabit kılınmalı, kiralar ve yabancı para değişim oranları asla değiştirilmemelidir ki; ne kadar süre geçerse geçsin, borçlanmalarda alınan ile verilen paranın eşitliği haksızlığa yol açmış olmasın. Fiyatlarda gerçekleşen en küçük bir yükselme, paranın satın alma gücünde düşmelere neden olacağı için, ödemelerdeki bu fazlalığı belki de olumsuzza bile çevirecek, yani aynı parayla daha az mal satın almak zorunda kalacaktır. Aquinas'ın öne sürdüğü ikinci borç şeklinde ise, bireyin geri ödeme yükümlülüğü bir borç arkadaşlığı ilişkisi üzerine kurulu olabilir. Aldığı borçla yarar gören veya menfaat sağlayan borçlu, aldığı parayı rakamsal olarak aynen geri ödeyip borcunu tamamen kapattıktan sonra; arkadaşına bir hediye olarak ya da bir teşekkür ifadesi olarak, fazladan, belli bir miktar parayı daha almaya alacaklısını razı edebilir. Böylece, alınan ile verileni eşit kılan borcun doğası, borç tamamen ödenip kapandıktan hemen sonra, borçlunun kendi lehine yararlandığı veya kazanç sağladığı miktardan bir

kısmını fazlalık olarak geri verilmesini, bir bağış haline getirir. Minnettarlık duyguları altında arkadaşına özgü bonkörlükle gönüllü verilen bu fazladan ödeme; sivil bir yükümlülükten kaynaklanmış değildir, alacaklının tamahkârlığı asla söz konusu olmadığı gibi borçlunun sıkıştırılması ve haksızlığa uğratılması sonucunda gerçekleşmiş de değildir. Arkadaşa edilen teşekkür ifadesinde gerçekleşen bu gönüllülük doğasını bir kenara bıraksak bile, borcun kaderinde alınıandan daha fazlasının ödenmesinin zorunlu hale geldiği kanaati, borçluda yer etmiştir. (Jones, 1989; 188)

Skolastik düşünce sınırlarında faiz konusu bütün ayrıntısıyla Aquinas tarafından betimlenmiştir. *“Hiç bir şekilde, bir kimse ikna edilip gönüllü davranışıyla ödediği faizle, günaha sürüklenmemektedir. İyi bir maksat uğruna, bir başkasının günahı faydalı bir hale getirilerek, men edilmiş bir eğilim meşru bir hale getirilebilir. Tanrı günahı, iyiye dönüştürebilendir, her kötülükten iyilikleri çıkartmasını bilendir. Bundan dolayı, tefeciliğin dayandığı bu koşulların geçerliliği halinde; bir kimsenin ödünç verdiğiinden fazlasını alması, alışverişlerde adil fiyattan sapılması, tefeciliğe yol açmaktadır. Oysa borç para alanın, iyi ve verimli bir maksat uğruna parayı kullanarak bundan kazanç sağlaması, diğer insanların gereksinimlerini gideriyor olmasının sağladığı bir iç huzuruna ermesi nedeniyle; bu fazlayı) vermeyi gönülden uygun bulmakta, fazla ödeme bir zulüm doğurmamaktadır. Kredi veren aracılarda (montes pietatis), para satışının bir meslek haline gelerek borçlunun ve alacaklının yüz yüze gelmekten kurtulmasıyla, komisyoncunun fazla karşılığı borç alıp vermesi herkesi hoşnut kılıyorsa, tefecinin üstlendiği günahı kimse yüklenmiyor demektir. Zira, tarafların hoşnutluğu, fazlayı gönülden vermesi ve alması; kardeşliği yaralayan zulümle günaha düşmekten kurtarmakta ve borçlanmayı hayırlı bir hale getirmektedir. (Summa Theologia II ii 78)”* (Cleary, 1914; 191)

Borçlunun fazlalığı ödemekte gönüllü olması ve paradan bir kazanç sağlaması hali, ödünç para verme faaliyetinin tefecilik olup olmadığını belirleyen en önemli kıstası haline gelmektedir. Bu türden gönüllü ödemelerin meşru sayılması gerektiği, tefecilik olmadığı Aquinas tarafından, açıkça ifade edilmiştir. Ayrıca, ödünç para veren ve bunu kullanan kimseler, tüccarlar topluluğunun neredeyse hep aynı kalan üyeleri durumunda olduklarından, lucrūm cessans temelinde karşılığın alınıp verilmesinden daima yana olmuşlardır. (Cleary, 1914; 192) On beşinci asrın ortalarına doğru, devletin fakir halktan olanlara kredi açılmasıyla ilgili çeşitli girişimlerine rastlanılmaktadır.

Fakirler mutlaka borç almak zorunda kalmışlarsa, bunu, yüksek faiz oranlarıyla tefecilerden almak yerine, düşük faiz oranlarıyla herkese borç veren insancıl kurumlardan sağlaması istenmiştir. (Noonan, 1957; 411) Lateran Kurulu, 1515 yılında, devlet kurumlarında düşük faizle fakirlerin borç almaları lehinde bir karar vermiştir. Lateran Kurulunun bu kararında, tefeciliğin mükemmel bir tanımı yapılmış, bu tanım neredeyse bu güne gelinceye kadar herkes tarafından kabul görmüştür. (Cleary, 1914; 193) Lateran kurulu bu açıklamasında, tefeciliği, iş gücü kullanılmaksızın ve hiç bir bedel de ödemeksizin, ödünç para verenin hiç bir risk üstlenmediği, paranın verimli maksatlarda kullanılmadığı, sadece paradan para kazanma yoluna gidildiği bir asalaklık olarak gördüğünü kesinlikle bildirmiştir.

Lateran Kurulu kararından sonra, borç para karşılığında bir fazlalığın alınmasına, sivil otoritelerin izin vermesi gerektiği fikri benimsenmiş olmasına rağmen; yine de, verilen bu izin tefecinin vicdanında suçunun affedildiği duygusuna yol açmıştır. Tefeciliğin, hristiyanlığın mükemmel hale getirilmiş yasalarına aykırı olmasına rağmen; en azından, zulme yol açmadığı ve tarafların da hoşnutluğunu sağladığı sürece, vatandaşlarla ilgili çıkarlara aykırı olmadığı kanaatine varılmıştır. (Dempsey, 1948; 202) Aquinas bile, devlet eliyle yürütülen faizciliğe karşı hoşgörüyüyle yaklaşılmasının doğruluğunu kabul etmek zorunda kalmıştır. *‘İnsan yasaları, bazı şeyleri cezasız bırakmaktadır. Bunun böyle olmasının belki de en önemli nedeni, insan yasalarının yetersizliğinin yanında, kesin olarak yasaklanmış ve her biri için de cezaları belirlenmiş olan bu günahların üzerine gidilmesi halinde, sağladığı pek çok yararın ortadan kalkması olasılığının bulunmasıdır.’* (Cleary, 1914; 195)

Yaşam şartlarındaki değişimleri tahmin edemeyen vahiysel değişmez buyruklar yerine, gelişen akıl ve değişen koşullar üzerine kurulan insan hukuku; tefeciliğe izin verirken, tefeciliğin adaletle uyum sağlaması gibi bir maksadı pek taşımamış olsa bile, tefecilik nedeniyle ortaya çıkamayan pek çok yarara uygun ortam sağlamayı hedeflemiştir. *‘Bazı hallerde tefeciliğe hoşgörüyüyle yaklaşmış olan sivil hukuğun; her zaman ve her koşul altında, Tanrının buyruklarına ve kilisenin hukukuna aykırı düşmüş olduğu söylenemez. Burada kanun yapıcı, çok akıllıca hareket eden bir hâkim gibi davranmak zorunda kalmış, daha küçük kötülüğü daha yüksek kötülüğe tercih etmek durumuyla karşılaşmış, büyük yararları sağlamak isterken küçük kötülüklerin doğmasına yol açmış ve bunları*

da ortadan kaldırmak gibi yoğun bir gayret içine girmiştir. Belirli bir oranla sınırlandırılmış olan faiz, isteklerin yerine gelmesinde bir çare halindeyse ve hele kişilere çalışma olanağını veriyorsa; bu istekler, anarşi ortamına girilerek yönelinen talan saldırılarından, yağma ve soygun girişimlerinden, gizlice yapılan hırsızlıklardan, ürettiklerini düşük fiyatla satma çaresizliğinden, fahişlikle geçimini sağlama zorunluluğundan, çok daha hayırlı görülmüştür.’* (Cleary, 1914; 201) Tasarrufların ödüllendirilmesi gayesini taşıdığı sürece, fazlanın fakirden değil de zenginden alındığını dikkate alarak, borçlanmalarda gönülden faiz ödemeye hazır ve istekli olan işadaminin engellenmemesi gerektiği şeklinde bir düşünce yaygınlık kazanmıştır. Bu düşüncenin yaygınlık kazanmasıyla, devlet, faiz oranına belir bir sınır çizerek tefeciliğe hoşgörülle yaklaşmanın ötesinde bir şeye girişmemiş, tefeciliği resmi bir şekilde onaylamasa dahi işlemsel olarak bir düzen altına almış, böylece, açıkça bildirmiş olmasa da tefecilikle uğraşanların cezalandırılmasını ret etmesi gerektiği sonucuna varmıştır.

SONUÇ

Kutsal Kitap’ın borçlanmalarda her fazla ödemeyi tefecilikle suçlayan buyrukları, trampa hükümlerinin etkili olduğu bir para dolaşımı sırasında ortaya çıktığı için; borcu bir zaruret nedeniyle daima fakirin aldığı, alacaklının daima zengin olduğu ve oturduğu yerden kardeşinin yükünü ağırlaştırdığı ve tamahkarlık duyguları içinde kardeşine zulmettiği görüşüne dayanmaktadır. Eski ve Yeni Ahitteki ifadelerin yegane yasa kaynağı olarak benimsendiği, ücretlerin ve kiralara olduğu kadar adil fiyatların da sabit kılınarak eşitliğin sağlanılmasına özen gösterildiği Orta Çağ Avrupa’sında; borç ödemesinde alınan her fazlanın (ya da faizin), tıpkı hileli tartı ya da maliyetini aşan fahiş fiyatta olduğu gibi bir hırsızlık olduğu sonucuna varılmıştır. Alınan borcun fazlasıyla ödenmesi, fazla fiyattan kaynaklanan haksız kazançla bir tutularak, tefecilikle nitelendirilmiş ve kesinlikle yasaklanmıştır. Paranın verimsizliği ve ürün vermeyişi, paranın değişimde sadece bir aracı rolü oynadığı için değersizliği gibi Kutsal kitabın dayandığı ekonomik temeli yansıtan düşünceler;

* Benzeri fikirlerin benzerleri 1869-1876 arasında kanunlaştırılan ve yürürlüğe giren Osmanlı Mecellesinde yer almaktadır. “Madde 26. Zarar-ı âmîni def’ için zarar-ı hâs ihtiyar olunur. Tabî-i cahili menetmek bu asıldan teferru’ eder. Madde 27. Zarar-ı eşed zarar-ı ehaf ile izâle olunur. Madde 28. İki fesad teâruz ettikte ehaffi irtikâb ile a’zâminin çaresine bakılır. Madde 29. Ehven-i şerreyn ihtiyar olunur.” (Berki, 1978; 21)

Aristo tarafından formüle edilen ve adaletin sağlanmasının koşulu olarak görülen, değişimde eşitlik ilkesini öne çıkarmıştır. Kutsal Kitap yargıları ve Aristo'nun görüşleri sınırlarında kalınarak, ne kadar süre sonra geri ödemesi belirlenirse belirlensin, fazladan her ödeme tefecilikle suçlanmıştır. Borcu alan kişinin fakir ya da zengin olduğu, tüketim maksadıyla mı yoksa iş kurmak tasarımıyla mı borçlanılmış olduğu, alınan borç sayesinde borçlunun bir kazanç sağlayıp sağlamadığı ve fazlasıyla borcunu öderken hoşnut olup olmadığı, adil fiyat seviyesinde bütün mal fiyatlarının sabit kılınıp kılınmadığı gibi ayrıntılar; ancak çok daha sonra irdelenebilmiştir. Adil fiyattan sapılmış, fiyat yükselmesinin önü alınamaz hale gelmiş; böylece, aldığı borcun aynısını parasal olarak ödemenin daha az alım gücüne neden olarak adalete aykırı olduğu düşüncesi, çok daha sonra benimsenmiştir.

Tüccarı ve sanayiciyi ücretli işçi sermayesine düşürerek kârın reddedildiği, sıfır kâr koşulunda belirlenen üretim maliyetinin fiyat olarak belirlendiği adil fiyat temelinden sapılması halinde, borçlanmalarda eşit ödemenin yapılmasının adaletsizliğe yol açacağı sonradan düşünülmüştür. Diğer bir deyişle, enflasyon diye adlandırılan fiyatlar genel seviyesinde ortaya çıkan devamlı yükselişlerin adil fiyat düzenini yıkacağı; her fiyat artışının borçlanmadaki eşit ödemeyi haksız ve geçersiz kılacağı, ancak sanayi devrimi sonrasında düşünülebilmiştir. Sanayi devriminden sonra geçilen seri ve kitlesele üretimle; adil fiyattan piyasa fiyatına geçilmiş, ücretlerin ve fiyatların sabit kılınması olanaksızlaşmış, piyasa fiyatlarındaki dalgalanmaların etkisiyle sanayi ve ticaret erbabının geliri bir maliyet etmeni olarak değil de, kârı olduğu kadar zararı da kapsayan bir kalan olarak değerlendirilmiştir. Adil fiyat kuramı kadar, borçlarda eşit ödeme ideali de, asla gerçekleşmeyecek olan çağdışı kuruntular olarak kalmıştır.

Şu halde, borçlanmalarda her fazladan ödemenin tefecilik olarak kabul edilebilmesi için, kutsal metinlerin indiği sıradaki toplumsal ve ekonomik koşulların geçerli olması ve bir değişiklik göstermemiş olması gerekir. Halbuki kutsal kitapların kendisine temel aldığı koşullar ve ilişkiler bütünüyle değişmiş, vahyi geçersiz kılmıştır. İşte bu nedenle de, geçmişe dönmek, olanaksızdır. Geçmiş, emirleriyle ve telkinleriyle, geride kalmıştır. Ancak belirli koşulların (borçlunun fakir olması, borcun kişisel ihtiyaçların karşılanmasında kullanılması, alıcının oturduğu yerden paradan para sağlaması vs..) olması halinde, alınan borçtan dolayı ödenilen fazlalığın, tefecilik olarak görülmesi

gerektiği açıklıkla kabul görmüştür. Tefecilik nitelendirmesini haklı kılan bu gibi durumların belki de en önemlisi; borç para verenin daha yüksek düzeyde bir ödeme yapılması için borçluyu zorlaması ve sıkıştırması sonucunda, yeterli ödeme gücüne sahip olmayan borçlunun aldığından daha fazlasını ödemeye razı olmamasıdır. Oysa, işinde daha fazla kazanç sağlama olanağını tanıyan bu borçlanma sayesinde borçlu, bu borçlanma sonrasında kazanma ve ilerleme gibi çok daha iyi güdülere sahip olabilir; sermaye talebini karşıladığı bu borçtan dolayı fazladan ödemeyi gönüllü olarak teklif edebilir, böylece kendisinin olduğu kadar diğer insanların da durumunu iyileştirebilir.

KAYNAKÇA

- Aristo (2002), Politika, İstanbul.
- Berki A.H. (1978), Açıklamalı Mecelle (Mecelle-i Ahkam-ı Adliye), İstanbul.
- Blaug M. (1991), St. Thomas Aquinas (1225-1274), E. Elgar, New York.
- Cleary P. (1914), The Church and Usury : An Essay on Some Historical and Theological Aspects of Money-Lending, M H Gill, Dublin.
- Dempsey B.W. (1948), Interest and Usury, D.Dobson , London.
- Jones N.L. (1989), God and Moneylender, B.Blackwell, New York.
- KMŞ (2004), Kutsal Kitap Eski ve Yeni Antlaşma, İstanbul.
- Langholm O.D. (1984), The Aristotelian Analysis of Usury, Columbia University Press, New York.
- Lecky W.E.H. (195), History of the Rise and Influence of the Rationalism in Europe, G. Braziller, New York.
- Noonan J.T. (1957), The Scholastic Analysis of Usury, Harvard University Press, Cambridge.
- Parks T. (2005), Medici Money : Banking , Metaphysics and Art in Fifteenth Century Florence, W.W. Norton, New York.
- Shatzmiller J. (1990), Sylock Reconsidered: Jews, Moneylending and Medieval Society, University of California Press, Berkeley.
- Wilson T. (1965), A Discourse Upon Usury, M Kelley, New York.